

Antoine de Saint-Exupéry

CITADELA

*Cenu má pouze cesta.
Pouze ona trvá...*

Citadela

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Antoine de Saint-Exupéry
Citadela – e-kniha

Copyright © Albatros Media a. s., 2018

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

ANTOINE
DE SAINT-EXUPÉRY
CITADELA

Antoine de Saint-Exupéry

CITADELA

VYŠEHRA D

BYL JSEM AŽ PŘÍLIŠ ČASTO svědkem, jak se dal soucit nepravou cestou. Ale my, kdo vládneme lidem, jsme se naučili zpytovat jejich srdce a věnovat pozornost jen tomu, co si ji opravdu zaslouží. Odmítám cítit lítost nad okázalými bolestmi, jež trápí srdce žen, a stejně tak nad umírajícími, a stejně tak nad mrtvými. A vím proč.

V jedné době mého mládí ve mně probouzelí soucit žebráci a jejich vředy. Najímal jsem pro ně ranhojiče a nakupoval balzámy. Karavany mi přivázely z jednoho ostrova zlaté masti, po nichž kůže znovu přirůstá k masu. To všechno až do dne, kdy jsem pochopil, že si na svém zápachu zakládají jako na vzácném přepychu, kdy jsem je přistihl, jak se škrabou a pomazávají lejnem, jako by hnojili zemi, aby z ní vydobyli purpurový květ. Chlubili se jeden druhému svou hnilobou, byli pyšní na almužny, které dostali, neboť ten, kdo vydělal nejvíc, připadal sám sobě jako velekněz vystavující tu nejkrásnější modlu. Pokud svolili poradit se s mým lékařem, pak jen v naději, že ho ohromí morovým zápachem a velikostí svého vředu. Mávali svými pahýly, aby si vydobyli místo na světě. A přijímali léčbu jako poctu, polichoceně si nechávali čistit a omývat údy, ale sotvaže nemoc zmizela, připadali si náhle bezvýznamní a jaksi zbyteční, neboť už svým tělem nic neživilí. A první jejich starostí bylo vzkřísit znovu vřed, který z nich žil. A vyšňoření opět nemocí, vítězoslavní a marniví, vraceli se s miskou v ruce zpátky na cestu karavan, aby tu ve jménu svého nečistého boha vydírali pocestné.

Byla i doba, kdy jsem měl soucit s mrtvými. Domníval jsem se, že člověk, kterého obětuji v poušti, upadá v beznadějnou samotu. Neměl jsem ještě potuchy, že není samoty pro toho, kdo umírá. V té době jsem ještě neznal jejich odevzdanost. Potom jsem však zažil, jak sobec nebo lakomec, kdykoli ochotný křičet, že ho okrádají, v poslední hodině žádal, aby se kolem něho shromáždili jeho blízcí, a s pohrdavou rovností jim rozděloval majetek jako bezcenné hračky

dětem. Nebo jak raněný ve chvíli, kdy byl skutečně zlomen, odmítl jakoukoli pomocnou ruku, protože by to mohlo být pro jeho druhy nebezpečné, ačkoli jindy by ve zcela nepatrném ohrožení malomyslně křičel o pomoc. Podobné sebezapření obdivujeme. Já však i tady našel jen skrytou známku pohrdání. Víím, že se člověk dokáže podělit o polní láhev, třebaže sám už usychá v slunci, anebo o kůrku chleba v nejhorším hladu. Hlavně však proto, že už je nepotřebuje, a tak s královskou lhostejností nechává kost ohryzat druhému.

Zažil jsem, jak ženy oplakávaly padlé bojovníky. Ale to jsme je oklamali my sami! Vš přece, s jakou slávou a hlukem se navracení ti, kdo přežili, jak vykřikují o svých úspěších a jako důkaz nebezpečí, které podstoupili, přinášejí smrt těch druhých, smrt, které říkají strašlivá, protože mohla potkat je. I mně se v mládí líbilo nést kolem čela tuhle aureolu sečných ran, jež utržili druzí. Vracel jsem se a oháněl mrtvými kamarády a jejich strašnou beznadějí. Avšak koho si vybrala smrt, kdo už jen zvrací krev nebo si přidržuje vnitřnosti, ten jediný odhaluje pravdu – že totiž hrůza ze smrti neexistuje. Vlastní tělo mu náhle připadá jako zbytečný nástroj, který dosloužil a on ho odhazuje. Zničené tělo, které se ukazuje ve svém opotřebení. A když to tělo žízni, pro umírajícího už je to jen žízeň, již bude dobré se zbavit. A zbytečné je všechno, co mu kdy patřilo, co zdobilo, živilo, oslavovalo to zpola cizí tělo, z něhož je už jen jakési domovní příslušenství, něco jako osel přivázaný ke kůlu.

V tu chvíli nastává agónie, a to už se vědomí jen kolébá, jak je střídavě vyprazdňuje a zase naplňuje vlny paměti. Odcházejí a přicházejí jako odliv a příliv a odnášejí a zase přinášejí veškerou zásobu obrazů, ulity vzpomínek, mušle znějící veškerými kdy zaslechnutelnými hlasy. Zvednou se, zalijí poznovu srdeční řasy a všechny city zase ožijí. Ale obratník už chystá rozhodující odliv, srdce se vyprázdní a vlny i se všemi svými zásobami se navrátí v Boha.

Ano, viděl jsem, jak lidé před smrtí utíkali, už předem zděšení tím setkáním. Avšak neklamte se, nikdy jsem neviděl, že by propadl hrůze ten, kdo umírá.

Proč bych je tedy měl litovat? Proč bych měl mařit čas a plakat nad jejich dokonáním? Poznal jsem až příliš dobře, co je to dokonalost mrtvých. Nemohlo být nic křehčího než smrt oné zajatkyň, kterou mi dali pro potěšení, když mi bylo šestnáct; umírala, už když ji přinášeli, měla tak krátký dech a v pokrývkách dusila kašel jako

uštvaná gazela, už přemožená, ale dosud nic netušící, protože se ráda usmívala. Ale ten úsměv byl jako vítr na řece, stopa snu, brázda labutě, a den ze dne byl čistší, vzácnější, prchavější, až z něho zbyla jen prostá, přechistá linka po labuti, která odlétla.

Stejně i smrt mého otce. Mého otce, který dosáhl naplnění a proměnil se v kámen. Říká se, že prý vrahovi zbělely vlasy, když jeho dýka, místo aby to pomíjivé tělo zbavila obsahu, je naplnila takovou vznešeností. Za svítání vraha našli, jak ukrytý v královské komnatě, lapený do léčky ticha, které sám způsobil, tváří v tvář ne své oběti, nýbrž mohutné žule sarkofágu, sražený pouhou nehybností mrtvého, pokorně leží na tváři.

Tak se můj otec skrze královraždu ocitl rázem na věčnosti a s jeho posledním zaškytnutím uvázl na tři dny dech všem. A jazyky se nerozvázaly a s ramen nespada tíha, dokud jsme ho neuložili do země. A třebaže nikdy nevládl, nýbrž tvrdě doléhal a vrýval svou stopu, ve chvíli, kdy jsme ho spouštěli na skřípějících provazech do jámy, připadal nám tak plný významů, že se nám zdálo, jako bychom ani nepohrřbívali mrtvolu, ale ukládali sklizeň do stodoly. Byl na těch provazech těžký jako první dlaždice chrámu. A my ho nepohrřbili, ale zabudovali do země, konečně proměněného v to, čím je: v základ.

To on mě poučil o smrti a přinutil mě ještě v mládí hledět jí zpríma do tváře, protože on nikdy neklopil oči. Můj otec byl z krve orlů.

Bylo to v onom prokletém roce, kterému se pak říkalo „sluneční hody“, protože slunce v tom roce rozšířilo poušť. Žhnulo na písek mezi hromadami kostí, na suchá křoviska, průsvitnou kůži mrtvých ještěrek, na trávu pro velbloudy, změněnou v žíně. To slunce, pod kterým vyrůstají stvolý květin, pohltilo, co samo stvořilo, a trůnilo nad těmi rozesetými mrtvolami jako dítě mezi hračkami, jež rozbilo.

Vysálo dokonce i podzemní zásoby a vypilo vodu ze studní, i tak už vzácných. Vysálo dokonce i zlatou barvu písku, až natolik zbělel a ztratil obsah, že jsme tu končinu nazvali Zrcadlo. Protože ani zrcadlo nic neobsahuje a obrazy, jimiž se naplní, jsou bez váhy i trvalosti. Protože jako solné jezero, i zrcadlo někdy spaluje oči.

Když někdy zbloudí velbloudáři a chytí se do téhle léčky, jež nikdy nevrátí, co jednou má, zprvu to nepoznají, protože není ničím

nápadná, a vlekou tudy svůj vlastní přízrak jako stín v slunci. Myslí, že jdou, a zatím už jsou přilepeni k té světelné pasti, myslí, že žijí, a zatím už je pohltila věčnost. Pobízejí svou karavanu kupředu, tam, kde už žádné úsilí nezmůže neživou dálku. Jdou k studni, která neexistuje, těší se svěžím soumrakem, a zatím je to už jen zbytečný odklad. Možná si, ach, ti bláhoví, nařikají na délku noci, a noci nad nimi už brzy poplynou jako mžikání víček. Hrdelními hlasy si spílají pro různé drobné nespravedlnosti a nevědí, že spravedlnost je už nad nimi vykonána.

Zdá se ti, že tu vidíš spěchající karavanu? Jen počkej dvacet století a potom se přijď podívat!

Přízraky pohlcené zrcadlem, propadlé v čas a změněné v písek, tak jsem je našel já, když mě vzal tehdy otec na koně a vyjeli jsme, abych se poučil o smrti.

„Zde byla studna,“ řekl.

Na dně jednoho z těch svislých komínů, tak hlubokých, že se v nich zračí jen jediná hvězda, bylo ztvrdlé i bláto a zajatá hvězda tu zhasla. A jedna jediná zmizelá hvězda dokáže zničit putující karavanu stejně spolehlivě jako nepřátelská léčka.

Marně se muži i zvířata namačkali okolo těsného ústí jako okolo přervané pupeční šňůry, aby vydobyli z břicha země vodu pro svou krev. Spustili až na samé dno propasti nejspolehlivější dělníky, ti však nadarmo ryli ve ztvrdlé kůře. Jako zaživa přibodnutý hmyz, který ve smrtelném třesu roztrousil okolo sebe hedvábi, pel a zlato svých křídel, karavana, přibíť k zemi jedinou prázdnou studnou, začínala už bělet v nehybnosti rozbitých spřežení, vysypaných vaků, diamantů rozházených jako smetí a těžkých zlatých prutů napůl už zavátých pískem.

Jak jsem tak na ně hleděl, otec hovořil:

„Představ si svatební hostinu, když hosté i milenci odejdou. Za svítání vyvstane nepořádek, který tu zanechali. Rozbité džbány, převržené stoly, vyhaslý oheň, na všem je ustrnulý otisk zmatku. Ale z těch známek,“ řekl, „se o lásce nic nedozvíš.“

Když bude nevzdělanec převracet v rukou korán a potěžkávat ho, prohlížet kresbu písmen a zlato iluminací, nikdy tím nezachytí podstatné. Protože podstatným tu není nicotný předmět, nýbrž

božská moudrost. Tak jako není na svíci podstatný vosk, který zanechává stopu, nýbrž světlo.“ Protože jsem se však roztrásl při pohledu na ty zbytky božího hodování na širé, pusté rovině, podobné dávným obětním stolům, otec dodal:

„To, co má význam, nelze v popelu vidět. Už se nad těmi mrtvolami nezdržuj. Není tady nic jiného, než povozy navěky uvízlé v blátě, protože neměly vůdce.“

„Ale kdo mě tedy poučí?“ vykřikl jsem.

A otec odpověděl:

„Podstatu karavany odhalíš, když se karavana octne v nesnází. Nehleď na marný šum hlasů a dávej pozor: když se jí položí do cesty propast, obejde ji, když před ní vyrostе skála, vyhne se jí, když je písek moc jemný, zamíří tam, kde je tvrdý, ale vždycky se zase vrátí do původního směru. Když praská v solném údolí sůl pod vahou břemen, pohleď, jak se všichni činí, jak pomáhají zvířatům z bláta a tápavě hledají pevnější vrstvu, ale i tentokrát se zase rychle a v pořádku navrátí v původní směr. Když sklouzne nějaký náklad, lidé se zastaví, posbírají rozbité bedny, naloží je jinak, přitáhnou uzel skřípějícího provazu, aby je lépe upevnili, a zase pokračují stejnou cestou. Někdy se stane, že vůdce zemře. Obklopí ho. Potom ho zahrabou do písku. Začnou se dohadovat. Nakonec dosadí nového vůdce a zase vykročí za stejnou hvězdou. A tak se karavana pohybuje stále tím jedním nutným směrem, kterým je ovládána. Je jako kámen, který se sune po neviditelném svahu.“

Měštští soudci jednou odsoudili jakousi mladou ženu pro nějaký zločin a dali ji přivázat v poušti ke kůlu, aby tu na slunci vysvlékla svou něžnou tělesnou schránku.

„A teď ti ukážu, k čemu směřují lidé,“ řekl otec.

A vzal mě zase na koně.

Zatím co jsme jeli, přes mladou ženu se překlonoil den a slunce pilo její teplou krev, sliny i pot z podpaží. I vláhu světla z očí. Když jsme s otcem dojeli na okraj vyhrazené pláně, snášelo se už krátké milosrdenství noci a žena čněla u paty skály bílá a nahá, křehčí než stéblo, které se živilo vláhou a teď je odříznuto od hutných vodních zásob, hluboce mlčících pod zemí. Lomila rukama jako popínavý stvol, který už praská v ohni, a usedavě volala k Bohu o smilování.

„Poslechni si ji,“ řekl otec. „Odhaluje podstatné...“

Ale já jsem byl dítě a měl jsem strach:

„Možná že trpí,“ řekl jsem, „a možná se i bojí...“

„Bolest a strach jsou nemoci chléva, příslušející pokornému stádu,“ řekl otec. „Ona je přesáhla. Odhaluje pravdu.“

Slyšel jsem ji, jak naříkala. Zajatá v noci bez hranic, přivolávala večerní lampu v domě, světlici, která by jí zase navrátila celistvost, dveře, jež by se za ní pevně zavřely. Vydána všanc vesmíru bez tváře, volala po dítěti, jež člověk před spaním obejmě, po dítěti, které je trestí světa. Vystavená na pusté pláni každému, kdo jde kolem, zpívala o známém, uklidňujícím zvuku manželova kroku večer na prahu. Rozprostřená v nesmírně bez jediného zachytného bodu, prosila, aby jí vrátili hráze, v nichž jediných lze existovat, ten jeden jediný uzlíček vlny, aby ji učesala, miskou, aby ji umyla, dítě, aby je uspala, to jedno jediné a žádné jiné. Zpitá večerní modlitbou spolu s ostatní vsí, dovolávala se svým nářkem věčnosti domova.

Když odsouzené sklesla hlava na rameno, vysadil mě otec zase na koně. A ujížděli jsme pryč.

„Uvidíš, jak budou večer pod stany reptat a vyčítat mi krutost,“ řekl otec. „Já jim však každý pokus o vzpouru tvrdě zarazím. Já člověka kuji.“

Přesto jsem tušil, že je můj otec dobrý.

„Chci, aby milovali živé vody studánek,“ řekl nakonec. „A zelenou hladinu ječmene, slitého nad letní popraskanou zemí. Chci, aby slavili koloběh ročních dob. Aby se živili tichem a pomalým rytmem, jako když dozrává ovoce. Aby dlouho oplakávali a dlouho uctívali mrtvé, protože dědictví přechází z jednoho pokolení na druhé jen zvolna a já nechci, aby svůj med cestou poztráceli. Chci je mít jako větev olivovníku. Jako větev, jež čeká. Teprve pak se v nich projeví mocný a vyrovnaný boží rytmus, přicházející jako vánek do větví stromu. Ten rytmus je vede a navrácí od jitra k noci, od léta k zimě, od zrání ke sklizni, od mládí k stáří a od stáří pak zase k novým dětem.“

Neboť tak jako o stromu, ani o člověku se nic nedozvíš, pokud ho rozložíš v jeho trvání a rozdělíš v jeho různosti. Strom není nejprve semeno, pak stvol, pak pružný kmen a nakonec mrtvé dřevo. Máš-li ho poznat, nesmíš ho dělit. Strom je síla, která se pozvolna snoubí s nebem. A tak je to i s tebou, můj malý človíčku. Bůh ti dal život,

dává ti růst, plní tě postupně touhami, smutky, radostmi, bolestmi, hněvem i odpuštěním, a pak tě navrácí v sebe. Ty ale nejsi jednou školák, pak manžel, jednou dítě, pak stařec. Jsi ten, kdo se naplňuje. A dokážeš-li pochopit, žeš větvi, která se houpe, jsouc pevně připoutána k stromu, pak ve svém pohybu okusíš věčnost. A všechno kolem tebe stane se věčným. Věčná bude zpívající studánka, jež napájela tvé předky, věčné bude světlo v očích tvé milé, až se na tebe usměje, věčná bude svěžest nocí. Čas není stroj, v němž se přesypá písek, ale žnec, který váže svůj snop.“

[II]

A TAK JSEM POCHOPIL, že ani utrpení, ani smrt v lůně božím, dokonce ani žal nad mrtvým nejsou z vrcholku nejvyšší věže citadely k politování. Neboť když uctíváme něčí památku, pak ten, kdo odešel, je přítomnější a mocnější než živý. A pochopil jsem lidskou úzkost a zželelo se mi lidí.

A rozhodl jsem se je uzdravit.

Mám soucit jen s tím, kdo se probudí uprostřed velebné noci v domnění, že je pod ochranou božích hvězd, a náhle pocítí, že putuje.

Zakazuji se ptát, neboť vím, že není odpovědi, jež by uhasila žízeň. Kdo se ptá, hledá především propast.

Trestám neklid, který žene zloděje k zločinu, protože dovedu v zlodějích číst a vím, že je nemohu spasit, zbavím-li je bídy. Myslí si, že touží po cizím zlatě, ale mýlí se. Zlato se skvěje jako hvězda. A jejich láska, neznalá sebe samé, jde jenom za tím světlem, a to se nikdy nedá polapit. Jdou od odlesku k odlesku a rabují statky, které k ničemu nejsou, jako kdyby chtěl blázen polapit měsíc a nabíral by černou vodu ze studně, v níž se zrcadlí. Jdou a házejí ten nanicovatý nakradený popel do krátkého ohně radovánek. A bledí jako před milostnou schůzkou, strnulí strachem z poplachu vracejí se opět na svá noční stanoviště a domnívají se, že někde tady je uloženo to, co je snad jednou naplní.

Když takového člověka propustím na svobodu, zůstane věrný své modle a druhý den ho moji zbrojnoši za praskotu větví znovu najdou v cizích zahradách. S bušícím srdcem a naplněného pocitem, že právě tuhle noc se k němu štěstěna skloní.

V první řadě je ovšem zahrnuji láskou, neboť v nich nacházím víc horoucnosti než u početných kramářů. Jsem však stavitel měst. Rozhodl jsem se položit tady základy citadely. Sevřel jsem do hranic putující karavanu. Byla jen zrnem na loži větru. Vítr unáší semeno cedru jako vůni. Já větru vzdoruji a zasazuji semeno do země, aby se cedry košatily pro slávu boží.

Lásce je třeba předmětu. Jen toho mohu zachránit, kdo miluje, čím je, a koho lze nasýtit.

Proto také uzavírám ženu do manželství a cizoložnou manželku dávám kamenovat. Chápu zajisté její žízeň a vím, jak velká je přítomnost, které se dovolává. Umím v ní číst, když stojí večer, v době otevřené zázrakům, opřená na terase, ze všech stran obklopená širým obzorem a vydaná mukám své něhy jako osamělému katu.

Cítím ji, jak se všeka chvěje, vyvržená sem jako pstruh na písek, a čeká na sytívu plnost mořské vlny, na modrý kabát kavalíra. Obrací se svým voláním do širé noci. Aby je vyslyšel kdokoli, kdo se objeví. Marně však bude střídat jeden kabát za druhým, nikdo se nenajde, kdo by ji naplnil. Jako když volá břeh, aby se na něj rozlily osvěžující vlny moře, a vlna vlnu střídá donekonečna. A jedna za druhou mizí. K čemu by tedy bylo, kdyby zákon dovoloval měnit manžela. Kdo kolem lásky rád jen krouží, ten nikdy nezažije skutečné setkání...

Zachránit mohu jen tu ženu, která je schopná se uskutečnit a uspořádat okolo vnitřního dvora, tak jako narůstá cedr okolo svého zrna a košatí se ve svých mezích. Zachránit mohu jen tu, která nemiluje v první řadě jaro, nýbrž uspořádání určitého květu, v němž je jaro uzavřeno. Která nemiluje v první řadě lásku, nýbrž tu a tu určitou tvář, do níž se láska oblékla.

Pro onu manželku rozptýlenou do večera znám proto buď smrt nebo pouta. Určím jí hranice v podobě ohřívadla a kotlíku a mísy ze zlaté mědi, aby v tom seskupení pozvolna odhalila určitou tvář, kterou pozná, která ji bude blízka, určitý úsměv, patřící jen sem. Tak se jí pomalu objeví Bůh. Bude tu křičící dítě, aby je nakojila,

vlna pro její prsty, aby ji učesala, bude tu oheň, aby ho rozdýmala. Od toho okamžiku bude spoutaná a připravena sloužit. Neboť jsem ten, kdo kolem vůně buduje schránku, aby se nerozptýlila. Jsem zvyk, jenž přináší ovoce. Jsem ten, kdo nutí ženu, aby nabyla tváře a existovala, abych později nepředal Bohu pod jejím jménem jen slabý, větrem rozvátý povzdech, nýbrž určitou horoucnost, určitou něhu, určitou bolest...

Dlouho jsem takto rozjímal, co je to mír. Jeho pramenem není nic jiného než zrozené děti, svezené sklizně, uspořádaný dům. Jeho pramenem je věčnost, kam se navracejí dokonalé věci. Mír plných stodol, spících ovcí, urovnaného prádla, mír dokonalosti, mír toho, co je dobře uděláno a odevzdáno Bohu jako dar.

Poznal jsem totiž, že člověk je zcela podoben citadele. Rozboří zdi, aby dosáhl svobody, ale zbude z něho jen stržená a hvězdám otevřená pevnost. A vyvstane úzkost z nebytí. Necht' vystaví svou pravdu na vůni pražícího se révoví nebo na ovci, kterou je třeba ostříhat. Pravdu je třeba hloubit jako studnu. Rozptýlenému pohledu se ztrácí obraz Boha. A mnohem víc než cizoložná manželka, otevřená příslibům noci, toho ví o Bohu moudrý člověk, který našel svou celistvost a nezná nic než váhu rouna.

Citadelo, vystavím tě v srdci člověka.

Neboť je čas vybírání zrna, ale když bylo jednou vybráno, je také čas radování z rostoucí setby. Je čas tvoření, ale je také čas pro stvoření. Je čas šarlatového blesku, který protrhne nebeské hráze, ale je také čas cisteren, do nichž se protržené vody shromáždí. Je čas dobývání, ale pak přichází čas trvání říší: a já, služebník boží, miluji, co je věčné. Nenávídím to, co se mění. Zacpávám ústa člověku, jenž se v noci zvedá a vrhá do větru svá proroctví jako strom zasažený nebeskou setbou, který se láme a praská a zapálí svým ohněm les. Děsí mne, když se Bůh hýbe. Jen ať zas usedne nehybný na věčnosti! Neboť je čas geneze, ale je také čas, šťastný čas, zvyku!

Je třeba usmiřovat, vzdělávat a zušlechťovat. Jsem ten, kdo spájí rozpukanou zemi a zahlazuje lidem stopy po sopce. Jsem trávník sklenutý přes propast. Jsem sklep, jenž zlatí plody. Jsem pramice, které Bůh svěril do péče jednu generaci, a převážím ji z jednoho břehu na druhý. Bůh ji pak zase přijme z mých rukou takovou, jak mi

ji svěřil, možná o něco zralejší, moudřejší, zkušenější v cizelování stříbrných konvic, jinak však nezměněnou. Uzavřel jsem svůj lid do své lásky.

Proto držím ruku nad tím, kdo převzal v sedmé generaci křivku lodního kýlu či linku štítu a vede ji dál k dokonalosti. Držím svou ruku nad tím, kdo po svém předku pěvci podědil anonymní báseň a sám ji recituje dál a sám se dál mýlí a tak jí přidává svou šťávu, svůj otisk, svou pečeť. Miluji těhotnou ženu, či ženu, která kojí, miluji stádo, které se množí, miluji návrat ročních dob. Neboť jsem především ten, který bydlí. A tebe, citadelo, můj příbytku, zachráním před záměry písku a kolem dokola tě vyzdobím polnicemi, které budou troubit proti barbarům!

[III]

NEBOŤ JSEM ODHALIL velkou pravdu. Že totiž lidé bydlí a smysl věcí se pro ně mění podle smyslu domu. A že cesta, ječmenné pole i křivka kopce jsou pro člověka jiné podle toho, jestliže vytvářejí či nevytvářejí panství. Neboť všechna ta různorodá hmota se potom rázem sjednotí a dolehne k srdci. A člověk neobývá stejný vesmír, jestliže bydlí anebo nebydlí v království božím. Mýlí se nevěřící, když se nám smějí a domnívají se, že dosáhnou hmatatelných bohatství tam, kde jich není. Neboť když touží mít stádo, pak je to z pýchy. A radosti pýchy už samy rozhodně nejsou hmatatelné.

Podobně ti, kdo se domnívají, že vypočítáváním jednotlivých částí objeví mé království. „Jsou tam ovce a kozy,“ říkají, „a ječmen, příbytky a hory – a co víc?“ Jsou chudí, neboť nic víc nemají. A je jim zima. Jsou jako člověk, který čtvrtí mrtvolu a říká: „Tady se podívejte, co je život: jen směsice kostí a krve, svalů a vnitřností.“ Zatímco životem bylo světlo v očích, a to už nelze vyčíst z jejich popela. Zatímco mým královstvím zdaleka nejsou ovce a pole a příbytky a hory, nýbrž to, co jim vládne a co je spojuje. Nýbrž vlast mé lásky. A když to vědí, jsou šťastní, protože bydlí v mém domě.

A zvyky jsou v plynutí času totéž co domov v prostoru. Je dobré, když nám plynoucí čas nepřináší pocit opotřebování a zmaru, nýbrž naplnění. Je dobré, je-li čas stavbou. Kráčíím pak od jedné slavnosti

ke druhé, od svátku k svátku, od vinobraní k vinobraní, jako jsem kráčival v dětství od poradního sálu k sálu odpočinku v rozlehlém otcově paláci, kde každý krok měl smysl.

Zákon mnou přikázaný je cosi jako tvar zdi a rozložení nábytku v mém domě. Hlupák mi přišel říci: „Zbav nás svého útlatku a staneme se většími.“ Věděl jsem však, že by tím především ztratili vědomí určité tváře, a tím, že by ji přestali milovat, i vědomí sebe samých, a proto jsem se rozhodl obohatit je o tu lásku i proti jejich vůli. Neboť mi navrhovali, aby se jim tam lépe procházelo, strhnout zdi otcova paláce, kde každý krok měl smysl.

Bylo to rozlehlé obydlí s jedním křídlem vyhrazeným pro ženy a skrytou zahradou, kde zpíval vodotrysk. (A takto přikazuji vybudovat srdce každému domu, aby tam bylo možné něčemu se přiblížovat a něčemu vzdalovat. Aby tam bylo možné vcházet i vycházet. Protože jinak by člověk nebyl nikde. A jestliže člověk není, rozhodně to neznamená, že je svobodný.) Také tam byly stodoly a chlévy. Stalo se někdy, že stodoly byly prázdné a chlévy bez dobytka. Otec však zakazoval, aby se jedněch použilo místo druhých. „Stodola,“ říkal, „je především stodola, a jestliže přestaneš vědět, kde jsi, pak už nebydlíš v domě. Nezáleží na tom,“ říkal také, „je-li užitek větší nebo menší. Člověk není dobytek na výkrm a láska pro něj znamená víc než užitek. Nemůžeš milovat dům, který je bez tváře a kde kroky nemají smysl.“

Byl tam sál vyhrazený jen pro velká poselstva a jeho dveře se otvíraly pouze v den, kdy na obzoru vyvstal písečný prach zvířený jezdci a v dálce se objevily rudé praporce rozvlněné větrem jako moře. Pro drobná, bezvýznamná knížata zůstával zavřený. A byl tam jiný sál určený soudu a jiný pro mrtvé. A jeden pokoj byl prázdný a nikdo nikdy neodhalil, k čemu je – a možná k ničemu, jen k tomu, aby upozornil, že existuje tajemství a že nikdy nelze všechno proniknout.

Po chodbách běhali otroci s břemeny a odhrnovali těžké závěsy, které jim klouzaly po ramenou. Stoupali do schodů, otvírali dveře a po jiných schodech kráčeli zase dolů, a podle toho, jak se přiblížili anebo vzdálili ústřednímu vodotrysku, hleděli se chovat více či méně tiše, až potom na hranicích ženského království znejistěli jako stíny, neboť by je stálo život, omylem tam vstoupit. A ženy samotné: mírné, drzé či plaché, podle toho, jaké místo v domě zaujímaly.

Slyším, jak hlupák říká: „Kolik promarněného místa, kolik nevyužitého bohatství, kolik pohodlí, ztraceného z nedbalosti! Ty zbytečné zdi je třeba zbourat a zrušit ty strmé schody, po kterých se tak špatně chodí. Pak bude člověk volný.“ A já mu odpovím: „Potom se lidé promění v dobytek na trhu a ze strachu, aby se nenudili, začnou si vymýšlet stupidní hry, jež budou zase podléhat pravidlům, ale ta pravidla budou postrádat velikost. Protože palác může být půdou poezie. Jakou však napsat báseň nad nicotnou hrou v kostky? Ještě dlouho by možná žili ze stínu těch zdí, jejichž nostalgickou připomínku by jim přinášely básně, pak by však zmizel i stín a přestali by básním rozumět.“ A v čem by potom našli potěšení?

Podobně by byl člověk ztracen v týdnu, který by neměl dny, anebo v roce, který by neměl svátky, který by neměl tvář. A podobně i člověk bez řádu, který by žárlil na svého souseda, kdyby ho soused v něčem převyšoval, a hleděl by ho strhnout na svou úroveň. Kdyby lidé vytvořili takový nehybný močál, jakou radost by potom měli?

Snažím se znovu vytvořit silová pole. Buduji v horách přehrady, abych zadržel vody. Jsem nespravedlivý, neboť se stavím na odpor přirozeným sklonům. Nastoluji znovu řád tam, kam se lidé nakupili jako vody, vody, které se rozlily v močál. Spínám oblouky klenby. Na dnešním bezpráví buduji zítřejší spravedlnost. Znovu vytyčuji směry tam, kde se každý uvelebil na místě a nazývá to zahnívání štěstím. Pohrdám hnijícími vodami takové spravedlnosti a přináším svobodu pro člověka, zrozeného z krásné nespravedlnosti. Takto zušlechťuji říši.

Neboť dobře vím, jak uvažují. Obdivovali člověka, tak jak ho zformoval otec. „Kdo by si dovolil utlačovat takovou dokonalost?“ řekli si. A ve jménu člověka takovým útlakem zformovaného zrušili útlak. Pokud trval ještě v srdci, působil dál. Potom se na něj pozvolna zapomnělo. A ten, kdo měl být zachráněn, zemřel.

Nenávidím proto ironii, neboť není z člověka, nýbrž z darmochleba. Darmochleb říká: „Jinde vypadají vaše zvyky jinak. Proč je tedy nezměnit?“ Tak jako by řekl: „Kdo vás nutí ukládat sklizeň do stodoly a stádo zahánět do chléva?“ Ale je to on sám, kdo se dal oklamat slovy, neboť neví nic o tom, co slova nemohou zachytit. Neví, že lidé bydlí v domě.

A jeho oběti začnou dům bourat, protože už ho nepoznávají. Tak lidé promrhají to nejvzácnější, co mají: smysl věcí. A připadají si báječní, když o svátcích nedodržují zvyky, když zrazují své tradice a slaví nepřítelé. Jistěže při té svatokrádeži v nitru přece jen cosi pociťují. Pokud je to ještě svatokrádež. Pokud je to ještě vzpoura proti čemusi, co na ně vyvíjí určitý tlak. A žijí z toho, že jejich nepřítel ještě dýchá. Stín zákonů jim dosud vadí natolik, aby měli pocit, že jsou proti zákonům. Brzy však zmizí i stín. A oni už potom nepocítí vůbec nic, protože zapomněli i na to, jak chutná vítězství. A zívají. Proměnili palác v tržiště, ale když vyprchala radost z toho, že tady mohou hulvátsky dupat, nevědí náhle, co na tom tržišti dělají. A začnou neurčitě snít o stavbě domu s tisíci dveřmi, se závěsy, jež kloužou po ramenech, s lenivými předpokoji. A dokonce sní o tajné místnosti, která by vtiskla tajemství celému obydlí. A nevědomky, protože už na něj zapomněli, oplakávají otcův palác, kde měl každý krok smysl.

A protože jsem tohle pochopil, nehodlám připustit, aby se věci takto drolily, a neposlouchám ty, kdo mi vykládají o přirozených sklonech. Vím příliš dobře, že přirozeným sklonem se ledovec rozlévá v močál, horské výčnělky ztrácejí ostrost a říční proud se v ústí do moře rozbíjí v tisíc protichůdných vln. Vím příliš dobře, že moc se přirozeným sklonem rozpadá a jeden člověk se stává rovným druhému. Já však vládnu, a tedy volím. Neboť vím, že i cedr vítězí nad působením času, který by ho měl rozložit v prach, a v odporu k síle, která ho táhne dolů, buduje z roku na rok pyšný chrám svého listí. Jsem život a přináším řád. Buduji ledovce navzdory úmyslům bažin. Co mi záleží na tom, kvákají-li žáby o bezpráví. Vyzbrojuji člověka, aby opět existoval.

Nestarám se proto o hloupého žvanila, který vyčítá palmě, že není cedrem, a cedru, že není palmou: směšuje smysl knih a míří k chaosu. Vím, že má žvanil ve svém nesmyslném vědění pravdu, protože palma i cedr by skutečně splynuly vjedno a rozpadly se v prach, kdyby nebylo života. Ale život se staví na odpor zmatku i přirozeným sklonům. A z prachu pozvedá cedr.

Pravdou mých příkazů je člověk, který se z nich zrodí. Nehledá smysl zvyků, zákonů a jazyka své říše v nich samých. Když člověk klade kámen ke kameni, vytváří tím ticho. A to se z kamenů vyčistí

nedalo. Víím, že lásku oživují právě břemena a pouta. Víím, že člověk, který rozčtvrtí mrtvolu a zváží kosti a vnitřnosti, nemůže nic poznat. Neboť kosti a vnitřnosti samy o sobě nejsou k ničemu, stejně jako inkoust a hmota knihy. Cenu má pouze moudrost, která je v knize uložená, není však téže podstaty s knihou. A přit se nemíním, neboť tu není nic, co by se dalo dokázat. Jazyku mého lidu, chci tě zachránit před hnilobou. Vzpomínám, jak jednou navštívil otce nevěrec:

„Přikazuješ, aby ve tvé zemi používali k modlení růženec o třinácti zrnkách. Proč zrovna třináct? Když ten počet změníš, se spásou člověka to přece nemá co dělat?“

A dokazoval rafinovanými důvody, proč by se lidé měli modlit s růžencem o dvanácti zrnkách. Byl jsem dítě, řečnická obratnost na mne působila a snesené argumenty se mi zdály tak skvělé, že jsem hleděl na otce s pochybností, dokáže-li pádně odpovědět.

„Řekni mi,“ pokračoval ten člověk, „v čem může mít růženec o třinácti zrnkách větší váhu...“

„Růženec o třinácti zrnkách,“ odpověděl otec, „má váhu všech hlav, které jsem dal v jeho jménu stít...“

A Bůh nevěrce osvětil a on uvěřil.

[IV]

PŘÍBYTKU ČLOVĚKA, jak by bylo možné založit tě na rozumové úvaze? Kdo by tě mohl vybudovat cestou logiky? Existuješ i neexistuješ. Jsi i nejsi. Jsi složen z různorodých látek, ale kdo tě chce poznat, musí tě objevit. Jako kdyby chtěl člověk poznat svůj dům, a proto by ho zboural. Zbude mu hromada kamení, cihel a tašek, ale ten chládek, ticho a soukromí, které v nich nacházel, už nenajde a nebude vědět, co si s tou hromadou cihel a kamení a tašek počít, neboť tu bude chybět objevitelský duch, který jim vládl, srdce a duše stavitele. Neboť kamení chybí srdce a duše člověka.

Ale protože lze rozumovat pouze o cihlách, kamení a taškách, a ne o duši a srdci, které jim vládnou a svou mocí je proměňují v ticho, protože pravidlům logiky a zákonům čísel se duše a srdce vymykají, jsem tu já a má vůle. Já, stavitel. Já, který mám duši a srdce. Já, který mám jediný tu moc proměnit kámen v ticho.

Přicházím a hnětu ono těsto, které je pouze hmotou, podle tvůrčího obrazu, který mi vnuká Bůh a který leží mimo cesty logiky. Buduji svou civilizaci, veden představou jejího budoucího tvaru, tak jako jiný buduje svou báseň a hledá odstín věty a jedno slovo mění za jiné, aniž musí ten odstín či záměnu zdůvodňovat, neboť je veden jen jejím budoucím tvarem, který má uložený v srdci.

Neboť já vedu lid. A určuji zákony a stanovím svátky a přikazuji lidem obětovat, a z jejich ovcí, koz a příbytků a hor dobývám civilizaci podobnou otcovu paláci, kde měl každý krok smysl.

Co by beze mne vytvořili z hromady kamení přenášené sem a tam, než zas jen hromadu kamení, a ještě hůře uspořádanou? Já vládnu a volím. A vládnu jediný a sám. A oni se pak mohou modlit v tichu a stínu, za který vděčí mým kamenům. Kamenům, uspořádaným podle obrazu mého srdce.

Já vedu lid. Jsem vládce. Na mně leží odpovědnost. A na nich žádám, aby mi pomáhali. Pochopil jsem, že vládcem není ten, kdo zachraňuje druhé, nýbrž ten, kdo je žádá, aby byl od nich zachráněn. Neboť jednota, kterou jsem vydobyl z ovcí a koz a příbytků a hor, je založena na mně, na obraze, který v sobě nosím. A oni se do něho zamilují, jako by před nimi rozepjal v slunci své svěží paže jakýsi mladý bůh, kterého zprvu nepoznali. A náhle milují i dům, který jsem vytvořil podle své touhy. A skrze dům i mne, stavitele. Tak jako člověk nemiluje na soše hlínu, cihlovou červeň anebo bronz, nýbrž sochařův postup. A připoutává svůj lid k domovu, aby ten domov poznávali. A nebudou ho znát, dokud ho nenapojí vlastní krví. Dokud ho nevyzdobí vlastními oběťmi. Budou mu muset obětovat všechno až po krev, po vlastní tělo, protože jejich smysl bude spočívat v něm. Potom ta božská stavba dostane pro ně tvář a nebudou ji moci nepoznat. A pocítí k ní lásku. A jejich večery budou naplněny horoucností. A jednou, až začnou synové otvírat oči a uši, první starostí otců bude odhalit jim onu tvář, aby se nepropadla v rozličnost věcí.

A dokázal-li jsem vybudovat svůj příbytek dost rozlehlý, aby dal smysl i hvězdám, pak vyjdou v noci na práh a zvednou hlavu děkující Bohu, že ta plavidla vede tak dobře. A jestliže ho zbuduji dost trvalý, aby obsáhl i život v celém trvání, pak půjdou od svátku k svátku, jako by šli z jedné síně do druhé, vědouce, kam jdou, a v rozličnosti života budou odhalovat tvář boží.

Citadelo, vybudoval jsem tě tedy jako loď. Sbil jsem tě hřebíky, vystrojil a pustil po proudu času jako po větru, který už vane jen příznivým směrem.

Plavidlo lidí, bez něhož by se nesetkali s věčností!

Ale vím, jaká nebezpečí mé lodi hrozí. Věčný nepokoj temného moře tam venku. A možnost jiných obrazů. Neboť strhnout chrám a z jeho kamenů vystavět jiný je vždycky možné. A ten jiný není o nic pravdivější ani falešnější, správnější ani nesprávnější. A nikdo katastrofu nepozná, protože ticho se nedá z hromady kamení vyčíst.

Přeji si proto, aby hlavní žebroví lodi pevně sklenuli. Jen tak ji mohu uchovat od jednoho pokolení k druhému. Nikdy nemohu zušlechtit chrám, budu-li neustále znovu začínat.

[V]

PŘEJI SI PROTO, aby hlavní žebroví lodi pevně sklenuli. Stavba lidí. Neboť okolo lodi je slepá příroda, dosud beztvářá a plná síly. A kdo zapomene na sílu moře, tomu se může dostat klidu až příliš.

Domnívají se, že příbytek, který jim byl dán, je absolutní sám o sobě. Natolik se stává samozřejmým, co bylo jednou ukázáno. Když člověk bydlí na lodi, přestává vidět moře. Anebo když je zahlédne, je to jen ozdoba lodí. Taková je moc ducha. Moře se mu zdá stvořené k tomu, aby unášelo loď.

Klamou se však. Určitý sochař jim ukázal v kameni určitou tvář. Ale jiný jim mohl ukázat jinou. Ostatně znáš přece souhvězdí: toto je Labuť. Někdo by ti v ní ukázal ležící ženu. Ale přichází pozdě. Už nikdy neunikneme Labuti. Objevená Labuť nás drží v moci.

Ale považovat ji omylem za absolutní znamená přestat ji chránit. A já vím, odkud mne ohrožuje hlupák. A žonglér. Ten, který příliš lehkými prsty modeluje tváře. Kdo vidí do hry, tomu se ztrácí smysl panství. Dávám ho proto zajmout a rozčtvrtit. Jistěže ne kvůli právníkům, kteří mi dokazují, že je v nepravu. V nepravu totiž není. Nemá však ani pravdu, a já mu proto nedovolím, aby se považoval za chytřejšího, bližšího pravdě než moji právníci. Neprávem si totiž myslí, že má pravdu. Neboť i on vydává nové, pomíjivé a třpytivé výtvary vlastní rukou za absolutní, ale chybí jim váha, čas,

prastarý řetěz víry. Jeho stavba se dosud neuskutečnila. Má ano. A proto odsuzuji kejkliře, a tím zachraňuji svůj lid od hniloby.

Neboť ten, kdo přestane být pozorný a zapomene, že bydlí na lodi, je už předem odzbrojen a brzy spatří, jak se moře vzedme a smete svou vlnou jeho hlupácké hříčky.

Přesně takový obraz mé říše se mi jednou ukázal, když jsem se za jedné výpravy plavil s částí svého lidu po širém moři.

Byli uzavřeni na palubě korábu uprostřed moře. Občas jsem se mezi nimi mlčky procházel. Krčili se nad mísami s jídlem, dávali pít dětem nebo se hroužili v modlitbu nad zrnky růžence. Stali se obyvateli lodě. Loď se jim stala příbytkem.

Jednu noc se však živly zvedly. A když jsem v tichu své lásky mezi ně přišel, spatřil jsem, že se nic nezměnilo. Cizelovali prsteny, soukali vlnu anebo tiše hovořili a neúnavně tkali to společenství lidí, to předivo svazků, v němž potom stačí, aby jeden zemřel, a každý cosi ztrácí. Naslouchal jsem jejich hovoru v tichu své lásky, nedbaje na slova, na jejich rozklady o kotlících či nemocech, neboť jsem věděl, že smysl věcí nespočívá v předmětu, nýbrž v cestě. A byl tu člověk, který se dovedl tak vážně usmát, že se tím celý dával... a jiný se zase nudil a neměl tušení, že to je z úzkosti anebo z nepřítomnosti Boha. A tak jsem na ně hleděl v tichu své lásky.

Těžké, nepoznatelné rameno moře je zatím prostupovalo svým pomalým a strašným pohybem. Byly okamžiky, kdy všechno utkvělo na vrcholu vzednuté vlny jakoby v nepřítomnu. A celá loď se chvěla, jako by kování puklo, jako kdyby se už byla roztříštila, a dokud tohle rozplynutí věcí trvalo, ustávali v modlení, hovoru, krmení dětí i cizelování ryzího stříbra. Dřevem pokaždé projelo z jednoho konce na druhý jediné zaskřípění jako úder hromu. Loď jako by se zhroutila do sebe, nalehla do základů, div nepopraskaly, a lidé při tom drtivém pádu vrhli.

A tiskli se k sobě pod odporným kymácením olejových lamp jako ve stáji, která se hroutí.

Aby nepropadli strachu, poslal jsem jim vzkaz:

„Ti, kteří pracují se stříbrem, ať mi zhotoví cizelovaný džbán. Ti, kteří připravují jídlo pro ostatní, ať si dají víc záležet. Zdraví ať pečují o nemocné. Ti, kdo se modlí, ať se ještě víc pohrouží v modlitbu...“

A člověku, jehož jsem našel, jak se opírá bledý o trám a skrze silnou ucpávku naslouchá zakázanému hlasu moře:

„Běž do podpalubí spočítat mrtvé ovce. Když jsou tak poděšené, snadno se stane, že jedna druhou zadusí...“

Odpověděl:

„Bůh hněte moře. Jsme ztraceni. Slyším, jak hlavní žebra lodě praskají... Ty nemá nikdy být slyšet, neboť jsou základ a výztuž. Stejně tak svěřujeme základům zeměkoule své domy a řady olivovníků a něhu chundelatých ovcí, které za večera zvolna přežvykují boží trávu. Je dobré pečovat o palmy, ovce a jídlo a lásku v domě. A špatné je, když nás léká sám základ. Když to, co je hotové, začne být znovu tvarováno. A teď začíná hovořit to, co má mlčet. Co se z nás stane, jestliže začnou blekotat hory? Já to blekotání jednou slyšel a nikdy na ně nezapomenu...“

„Jaké blekotání?“ řekl jsem.

„Kdysi, pane, jsem bydlel ve vsi postavené na klidném temeni kopce, pevně zasazené mezi nebem a zemí, ve vsi zbudované, aby trvala. A také trvala. Roubení studní, kamenné prahy, oblý lem kašen se dlouhým užíváním nádherně leskly. Jedné noci se však v našich podzemních základech cosi probudilo. Pochopili jsme, že nám země pod nohama ožila a kypí. Co bylo hotové, začalo být znovu tvarováno. A dostali jsme strach. Nebáli jsme se ani tak o sebe, jako o to, co bylo předmětem naší práce. O to, v co jsme se během života proměňovali. Já jsem byl cizelér a strachoval jsem se o veliký džbán, na němž jsem pracoval už celé dva roky. V ten džbán se proměnily dva roky mého bdění. Jiný se třásl o tlusté vlněné koberce, které s potěšením tkal. Denně je na slunci rozvínoval. Byl pyšný, že cosi ze svého zkornatělého těla směnil za tohle vlnění, které se zdálo tak hluboké. Jiný se strachoval o olivovníky, které zasadil. Vím určitě, že nikdo z nás se nebál smrti, ale chvěli jsme se o drobné, hloupé předměty. Uvědomili jsme si, že život nemá smysl, leda když je postupně směřován. Smrt zahradníka se stromu nedotkne. Je-li však ohrožen strom, zahradník umírá dvakrát. A byl mezi námi i starý vypravěč, který znal ty nejhezčí příběhy z pouště a sám je ještě zkrášlil. A znal je jen on sám, neboť neměl synů. A když se země začala hroutit, chvěl se o ubohé příběhy, které už nikdo nezazpívá. A země žila a kypěla a začal se tvořit mohutný okrový příval a valit se dolů. Řekni mi, co může člověk ze sebe výměnou nabídnout, aby

tím dodal krásy okrovému přívalu, který se pomalu sune a všechno pohlcuje? Co může na tom pohybu vybudovat?

Domy se pod tím náporom pomalu stáčely a trámy, takřka nepostřehnutelně zkroucené, rázem pukaly jak sudy černého prachu. Jinde se začaly zdi nejprve chvět a pak se naráz sesuly. A ti z nás, kdo to přežili, ztratili smysl sebe samých. Krom vypravěče, který zešilel a zpíval.

Kam nás to vezeš? Ta loď se potopí i s ovocem naší práce. Cítím, jak čas tam venku ubíhá naprázdno. Cítím ubíhat čas. Běh času nikdy nemáme takto cítit, čas má zpevňovat a dávat zrát a stárnout. Má zvolna shromažďovat dílo. Zpevňuje však nyní něco, co by pocházelo od nás a co přetrvá?“

[VI]

ODEBRAL JSEM SE mezi svůj lid a myslel na směnu, která už není možná, jestliže v průběhu generací nezůstává nic stálého, a na čas, který pak ubíhá nadarmo jako přesýpací hodiny. A říkal jsem si: ten příbytek není dost rozlehlý a dílo, za něž se ten lid směňuje, ještě pořád není dost stálé. Myslel jsem na velká, nezničitelná, mnohoúhelná mauzolea faraónů, postupující oceánem času, který je zvolna drolí v prach. Myslel jsem na panenské rozlohy písku, po kterých putují karavany a ze kterých někdy vyvstane prastarý chrám, zpoila už potopený a se stožáry strženými neviditelnou modrou bouří, napůl ještě plující, ale už odsouzený. A říkal jsem si: dost stálý není ani ten chrám s celým tím nákladem zlacení a vzácných předmětů splacených dlouhými lety lidských životů, ta schrána mezi tolika pokolení se všemi zlatými filigrány, s posvátným zlacením, za něž se zvolna směnili někdejší tvůrci, s vyšívanými pokrývkami, nad kterými si stařeny po celý dlouhý život ničily oči, aby pak svažetěle, kašlající a podlomené smrtí nechaly po sobě tuhle královskou vlečku. Tu rozvinující se pláň. Když ji dnes lidé spatří, říkají: „Jak je ta výšivka krásná! Jak je krásná...“ A já vidím, že ty stařeny vetkaly ve svou proměnu své vlastní hedvábí. Aniž tušily, že jsou tak nádherné.

Ale na to, co po nich zbude, je třeba zhotovit velikou truhlu. A povoz, aby to odvezl. Neboť si vážím především toho, co trvá déle

než člověk. A tím uchovávám smysl jeho směny. A buduji velikou svatyni, do které uloží vše, co z něho přetrvá.

Dodnes ta pomalá plavidla nacházím v poušti. Ještě pořád pokračují v cestě. A pochopil jsem ono podstatné, že je především nutno vybudovat loď, vystrojit karavanu a vystavět chrám, který je trvalejší než člověk. A plni radosti se potom budou směňovat za cosi cennějšího, než jsou oni sami. Zrodí se malíři, sochaři, rytci a cizeléři. Nečekej však nic od člověka, jestliže nepracuje pro věčnost, ale jen pro vlastní život. Zbytečně bych je pak učil stavitelství a jeho pravidlům. Jestliže staví domy jen proto, aby v nich žili, k čemu je dobré směňovat život za dům? Za dům, který má sloužit jen jejich životu a dál už ničemu? Říkají, že je dům užitečný, a nehledí na dům jako takový, nýbrž jen na pohodlí. Dům jim slouží a oni se v něm zabývají shrabováním bohatství. Ale umírají jako žebráci, neboť po sobě nezanechali ani vyšitou pokrývku, ani posvátné zlacení v úkrytu kamenné lodi. Místo aby se směňovali, chtěli, aby se jim sloužilo. Když potom odejdou, nezůstává nic.

Procházel jsem se tedy na sklonku večera, kdy všechno ztrácí soudržnost, mezi lidmi svého národa a pozoroval je, jak v ošumělých, starých šatech postávají na prahu svých skrovných chatrčí a odpovídají po své včelí práci. A nezajímali mě ani tak oni samotní, jako spíš dokonalost medového koláče, na němž po celý den společně pracovali. Nad jedním z nich jsem se zamyslel. Byl slepý a navíc přišel o nohu. Byl velmi starý, blízek smrti, při každém pohybu zasténal jako kus starého nábytku a odpovídal jenom pomalu, protože při svém vysokém stáří už nedokázal jasně hovořit, ale v tom, zač se směňoval, byl čím dál tím zářivější, jasnější, chápavější. Dosud totiž pokračoval roztřesenýma rukama v práci, jež se změnila v elixír čím dál tím jemnější chuti. A nádherně tak unikál ze svého starého, zkornatělého těla a byl čím dál tím šťastnější, nezranitelnější. Čím dál tím nesmrtelnější. Ruce měl plné hvězd a vůbec netušil, že umírá...

Po celý život pracovali, aby zvětšili bohatství, které ničemu nesloužilo, a se vším všudy se proměnili v nezničitelnou výšivku... neboť jen jednu část práce obětovali užitku a všechny ostatní části cizelo-

vání, nádheře kovu, dokonalosti kresby, něže křivky, věcem, které k ničemu nejsou, leda k tomu, aby do sebe pojaly směněnou část, jež je trvalejší než tělo.

A tak se večer zvolna procházím mezi svým lidem a halím ho v ticho své lásky. A pouze o ty se strachuji, kdo hoří marným plamenem, o básníka plného lásky k básním, ale neschopného napsat tu svou, o ženu zamilovanou do lásky, ale neschopnou volit, a proto neschopnou se uskutečnit, o lidi naplněné úzkostí, které bych mohl z úzkosti vyléčit, kdybych jim umožnil onen dar, vyžadující obět' a volbu a zapomnění na vesmír. Neboť jeden určitý květ je v první řadě odmítnutím všech květů ostatních. A jen za té podmínky je krásný. Podobně tomu je s předmětem směny. A hlupák, který stařeně vyčítá, že místo výšivky by mohla tkát něco jiného, dává přednost nicotě před tvorbou. Tak jdu a cítím, jak nad vůněmi tábora, kde všechno zraje a v tichosti nabývá tvaru, pozvolna a skoro neuvědoměle stoupá modlitba. Aby se plod, výšivky anebo květina uskutečnily, musí se nejprve vykoupat v čase.

Během těch dlouhých procházek jsem pochopil, že kultura mé říše naprosto nespočívá v hodnotě potravy, ale v požadavcích a horoucnosti práce. Nevzniká z držení věcí, nýbrž z daru. Kulturním člověkem je především tvůrce, který se obrozuje skrze svůj předmět a stává se věčným, a proto se nebojí smrti. Kulturním člověkem je také ten, kdo bojuje a směňuje se za říši. Ale ten, kdo sám nic nevytvořil, může své oči živit samou dokonalostí a obklopit se přepychem nakoupeným u kupců, a stejně to bude marné. Zním takové pokleslé rasy. Sami už básně nepíší, pouze je čtou, sami už neobdělávají půdu, ale spoléhají na své otroky. Právě proti nim a jejich tvůrčí ubohosti se znovu a znovu objevují v jižních pouštích živoucí kmeny, aby dobývaly jejich mrtvé bohatství. Nemám rád lidi lenivého srdce. Ti, kdo výměnou nic nenabízejí, nemohou se ničím stát. Život jim nedá uzrát. Čas pro ně plyne jako hrst písku a vede je k zmaru. A co mám jejich jménem předat Bohu?

Poznal jsem jejich bídu, když se rozbila nádrž, dřív než se naplnila. Neboť smrt děda, který se stal zemí, když předtím sebe celého směnil, je cosi nádherného a pohřbíván je nástroj, jenž přestal sloužit. Viděl jsem však mezi svým lidem umírat děti, jež mlčky, s přivřenými očima lapaly po dechu a uzamykaly pod svými dlouhými

brvami poslední zbytek ohně. Neboť Bůh se podobá ženci a spolu se zralým ječmenem sebere někdy i květy. A když pak sváží snopy plné zrní, najde v nich i tenhle zbytečný přepych.

„To umírá Ibrahimův chlapec,“ říkali lidé. A já se vydal, jimi nepoznán, svým volným krokem do Ibrahimova domu, neboť jsem věděl, že kdo se uzavře do ticha lásky, ten může pochopit i skrze šalebná slova. A oni byli tak zaujati sledováním jeho agónie, že si mne vůbec nevšimli.

V domě se mluvilo tiše a papuče se jen šouraly, jako by tu byl kdosi velice vystrašený, koho by mohl polekat každý jasnější zvuk. Báli se pohnout, otevřít anebo zavřít dveře, jako by tu hořel lehký, třpotavý olejový plamínek. A když jsem spatřil jeho krátký dech, drobné zaťaté pěsti, horečný, křečovitý spěch a tvrdohlavě zavřené oči, jež odmítaly hledět, skutečně jsem poznal, že už uniká. Hleděl jsem, jak se ho všichni kolem snaží zkonejšit, jako by ochočovali divoké zvířátko. Podávali mu hrnek mléka jakoby s úzkostí. Třeba zatouží po mléce, třeba ho dobrá vůně mléka na jeho cestě zastaví a on se napije. A domlouvali se s ním jako s gazelou, která chodí jíst z ruky. Ale on zůstával nesmírně vážný a nepohnutý. To, co teď potřeboval, nebylo mléko. Stařeny tedy potichu, tak tiše, jako by hovořily k hrdličkám, začaly zpívat píseň, kterou míval rád – tu o devíti hvězdách, jež se koupají ve studánce, – on však už byl zřejmě příliš daleko a neslyšel. Ani se ve svém běhu neotočil. Tak nevěrný byl, neboť umíral. Žebrali alespoň o jeden pohyb, o jeden pohled, jakým se cestující ohlédne po příteli, aniž zpomalí cestu... O jedno znamení, že je poznává. Obraceli ho na loži, otírali mu zpocenou tvář, nutili ho, aby se napil, – a to vše patrně proto, aby ho probudili ze smrti.

Odcházel jsem, zatím co mu dál strojili léčky, jen aby zůstal na živu. Ach, jak snadno jim ten devítiletý chlapec unikal! A podávali mu hračky, aby ho připoutali pomocí radosti. Když je však položili příliš blízko k němu, neúprosně je svou drobnou rukou odstrčil, jako když člověk odhrne křoví, které ho zadržuje v běhu.

Vykročil jsem pryč a na prahu se otočil. To všechno zde byl pouze okamžik, záblesk, jedna tvář města mezi ostatními. Omylem tu bylo zavoláno na malé dítě a ono se usmálo a odpovědělo. Právě se

otočilo ke zdi. Jeho přítomnost tady byla už křehčí než přítomnost ptáka... a zanechal jsem je, aby dál udržovali ticho, kterým se snažili ochočit umírající dítě.

Kráčel jsem uličkou. Skrze dveře jsem slyšel, jak lidé peskují služebné. V domech se uklízelo, připravovala se zavazadla na cestu nocí. Nezajímalo mne, zdali je to peskování spravedlivé nebo ne. Slyšel jsem pouze horoucnost. O kus dál u kašny plakala malá dívka, čelo zabořené do lokte. Položil jsem jí zlehka ruku na vlasy a zvedl její tvář k sobě, ale po příčině jejího smutku jsem se nezeptal, neboť jsem věděl, že ji nemůže znát. Smutek vždy vzniká z plynutí času, který nezformoval svůj plod. Je smutek nad tím, že dny utíkají, nebo nad ztraceným náramkem, a tedy nad časem, který ztratil směr, anebo nad smrtí bratra, a tedy nad časem, který už k ničemu není. A smutek téhle dívky, až jednou doroste, bude smutkem nad odchodem milého, a tedy, aniž si to bude uvědomovat, smutkem nad ztracenou cestou ke skutečnosti, ke kotlíku a pevně zamčenému domu a dětem, volajícím po mléce. A čas náhle poběží skrze ni naprázdno jako v přesýpacích hodinách.

Náhle se ukázala na prahu jakási žena a zářivýma očima mi pohlédla rovnou do tváře. Celá prostoupená radostí snad nad tím, že jí usnulo dítě, nebo nad voňavou polévkou, nebo prostě nad něčím návratem. A že má náhle čas na sebe. A šel jsem kolem onoho ševce, který měl pouze jednu nohu a zdobil zlatým vyšíváním papuče, a přestože už neměl hlas, pochopil jsem, že zpívá:

„Čím je to, ševče, že jsi tak šťastný?“

Odpověď jsem však už neposlouchal, věděl jsem, že by se mýlil, že by hovořil o tom, kolik vydělá peněz, anebo o jídle, které ho čeká, anebo o odpočinku. Neboť nevěděl, že jeho štěstí spočívá v tom, že se on sám proměňuje ve zlaté papuče.

[VII]

OBJEVIL JSEM TOTIŽ ještě jinou pravdu. A sice tu, že je marnou iluzí, když se lenivci domnívají, že mohou v klidu obývat svůj dům. Neboť každý příbytek je ohrožen. Tak jako onen chrám vydaný severnímu větru, který jsi vybudoval na horách a který postupně zchátral jako stará lodní příď a začíná se hroutit. A stejně jako

chrám už zanesený pískem, jenž se ho pozvolna zmocní. Na místech jeho základů najdeš jen poušť, širou jako moře. Podobně je tomu i s každou jinou stavbou a především s mým neviditelným palácem sestávajícím z ovcí a koz a příbytků a hor, s mým palácem, který je však vystavěn především z mé lásky, a zemře-li král, v němž je ona tvář soustředěna, palác se opět rozpadne v hory a kozy a příbytky a ovce. A ztracen v rozličnosti věcí, bude od té chvíle už jen neuspořádanou hmotou, připravenou pro nové sochaře. A přijdou sochaři tam z pouště, aby mu znovu zformovali tvář. Přijdou s určitým obrazem v srdci a stará písmena knihy uspořádají podle nového smyslu.

Já sám jsem jednal podobně. Nádherné noci mých válečných výprav, nikdy vás nemohu dost oslavit! Postavil jsem na panenském písku trojúhelník tábora a pak vystoupil na vyvýšené místo, abych tu vyčkal noci. Měřil jsem potom pohledem tu černou skvrnu, sotva větší než náves, na níž jsem utábořil své vojáky, výstroj a zbraně, a myslel hlavně na to, jak jsou křehcí. Ano, co mohlo být bědnějšího nad tu hrstku lidí, polonahých pod modrým plátnem, ohrožených mrazivou nocí, v níž se už ukazovaly hvězdy, ohrožených žízní, neboť s měchy se muselo šetřit devět dnů, dokud nepřijdeme k studni, ohrožených pouštním větrem, který se dovede zvednout jako bouře, ohrožených konečně i možností ran, jež zanechají lidské tělo jako nahnilý plod. A člověk je pak dobrý leda k zahoeení. Co mohlo být bědnějšího nad ty ranečky modré látky sotva vyztužené kovem zbraní a ležící nahé na nepřátelské pláni?

Co však záleželo na tom, že byli křehcí! Já jsem je svazoval a chránil, aby se nerozptýlili a nezhyli. Už jenom tím, že jsem dal na noc postavit ten trojúhelníkový útvar, rozlišil jsem jej od okolní pouště. Můj tábor se zavřel jako pěst. Jako když se uchytí ve skalnaté zemi cedr a zachraňuje před zkázou košaté větve. Protože ani cedr nezná, co je to spánek, a dnem i nocí uvnitř svého mohutného těla bojuje a v nepřátelském vesmíru se vyživuje právě prvky vlastní zkázy. Cedr se každým okamžikem sám znovu vytváří. I já jsem každým okamžikem znovu vytvářel svůj příbytek, aby trval. A z toho seskupení, jež by se dalo rozptýlit pouhým fouknutím, jsem vydobyl ležení ve tvaru trojúhelníku, nezničitelné jako věž a trvalé jako lodní příď. A z obavy, aby tábor neusnul a v zapomenutí se

zase nerozložil, dal jsem kolem něho rozestavět hlídky, aby naslouchaly zvukům z pouště. A stejně jako cedr, který pohlcuje kámen a proměňuje ho v cedr, živil se můj tábor hrozbami zvenčí. Buď pochválena ona za noci probíhající směna, při níž se tiší poslové nikým neslyšení sesedají okolo ohňů a hovoří o kmenech, které postupují od severu, anebo o pohybu jižních kmenů, pronásledujících ukradené velbloudy, anebo o rozruchu, který někde vznikl kvůli nějaké vraždě, anebo, a to hlavně, o plánech těch, kdo mlčky čekají pod svými stany na to, až přijde noc. I ty jsi zažil příchod takových poslů, vyprávějících o tomto mlčení! Chvála buď těm, kdo náhle vyvstanou okolo našich ohňů a hovoří slovy tak pochmurnými, že jsou ohně rázem zasypány pískem a muži nalehnou na pušky a začnou tábořiště zdobit věncem střelného prachu.

Neboť tou chvílí, kdy nastane noc, dějí se neobyčejné věci!

Každý večer jsem takto pozoroval své vojsko a viděl, že je zajaté v pláni jako loď, ale loď, která trvá, protože den ji odhalí zas nedotčenou a rozjásanou probuzením jako kohoutí zpěv. A když pak opět sedlají k jízdě, je slyšet výkřiky hlasů, zvonící ve svěžím ránu jako měď. A muži, opojení rodícím se dnem, se zhluboka nadechují jako znovuzrození a vychutnávají drsnou rozkoš širé pouště.

Vedl jsem je dobýt oázu. Každý, kdo nerozumí lidem, hledal by náboženství oázy v oáze samotné. Ale ti, kdo v oáze žijí, nic o svém příbytku nevědí. Musí být objeven v srdci pirátské tlupy rozežrané pískem. Té lásce jsem je učil.

Říkal jsem jim: „Najdete tam voňavou trávu, zpěv studní a ženy v dlouhých pestrých závojích, jež budou před vámi prchat, podobné stádu hbitých laní, sladko je však bude polapit, neboť jsou k zajetí stvořené...“

Říkal jsem: „Ony si myslí, že vás nenávidí, a zuby nehty vás budou odstrkovat. Stačí však, aby vaše dlaň spočinula v modrých prstencích jejich vlasů, a budou vaše!“

Říkal jsem: „Stačí, když užijete své síly se vši něhou, a už se nepohnou z místa. Ještě pořád o vás nebudou chtít nic vědět a budou zavírat oči, vaše mlčení však na ně nalehne jako stín orla. Teprve potom k vám konečně otevrou oči a vy je naplníte slzami.“

Stanete se jejich nekonečnem, jak by pak na vás mohly zapomenout?“

Na závěr jsem ještě řekl, abych je pro ten ráj nadchl:

„Uvidíte tam palmové háje a ptáky všech barev... Oáza se vám vzdá, neboť si náboženství oázy přinášíte v srdcích, kdežto ti, jež od-
tud vyháníte, nejsou už oázy hodni. Dokonce i jejich ženy si myslí,
že plní jen smutnou, běžnou povinnost, když perou prádlo v potoce,
zurčícím přes kulaté bílé oblázky. A zatím je to slavnost. Ale vy, zkor-
natělí pískem a vysušení sluncem a prosolení žhavou kůrou solných
údolí, vy je pojmete za manželky a s rukama v bocích budete po-
tom hledět, jak perou prádlo v modré vodě, a vychutnávat vítězství.

Dík tomu, že jsou kolem vás nepřátelé, kteří vám dodávají
tvrdoti, jste dnes uprostřed písku trvalí jako cedr, a budete trvat
i v oáze, jestliže se pro vás oáza nestane úkrytem, kde se člověk
uzavře a zapomene, nýbrž nepřetržitým vítězstvím nad pouští.

Zvítězili jste nad jejím lidem, neboť se uspokojen svým bohat-
stvím sobecky uzavřel. Věncem písku, svírající oázu, považovali
pouze za její ozdobu a smáli se nepřijemným dotěrům, kteří se je
snažili pohnout, aby před prahem svého království studní znovu
vztyčili hlídky, jež tam usnuly.

Hnili v iluzi štěstí, jež viděli v majetku. Štěstí však spočívá
jen v žaru činů a v tvůrčím uspokojení. Ti, kdo se přestali za něco
směňovat a berou svou potravu od jiných, ať byla jakkoli jemná
a vybraná, ano, ti zjemnělí, kdo naslouchají cizím básním a vlastní
básně nepíší, ti, kdo se těší z oázy, aniž jí sami poskytují cokoli
živého, a kdo sahají po zpěvech dodaných odjinud, ti přivazují sami
sebe ke chlěvskému žlabu a, proměnění v pouhý dobytek, jsou zralí
pro otroctví.“

Řekl jsem jim: „Dobytím oázy se pro vás v podstatě nic nezmění.
Je to jen jiná forma táboření v poušti. Neboť má říše je ohrožena
ze všech stran. Její látkou není nic jiného než známé seskupení
koz, ovcí, příbytků a hor, ale kdyby se roztrhl uzel, který je sva-
zuje dohromady, zbude jen neuspořádaná stavební hmota, vydaná
napospas drancování.“

[VIII]

ZJISTIL JSEM, že se lidé mýlí v otázce úcty. Sám jsem se totiž
vždycky zajímal jen o práva, která má skrze člověka Bůh. A zajisté
i sám žebrák, i když jsem jeho význam nepřeháněl, byl pro mne
vždy jakýmsi vyslancem božím.

Odmítal jsem však připustit, že by snad žebrák se svým vředem a šeredností měl právo být uctíván pro sebe samého jako nějaká modla.

Nemohlo být nic hnusnějšího než ona městská čtvrť, vybudovaná na svahu kopce a spadající až k moři jako stoka! Z chodeb vedoucích do uliček se valila mdlá oblaka otráveného dechu. Otrhaní lidé jako malátné bubliny, které se pravidelně rozstříkují na hladině močálu, vyvstávali z těch hnilobných hloubek jen proto, aby si vyšeptalými hlasy a bez nějakého skutečného hněvu spílali.

Viděl jsem tam malomocného, jak se oplzle smál a špinavým hadrem si vytíral oko. Byl především sprostý a z nízkosti se vysmíval sám sobě.

Otec přikázal, aby čtvrť podpálili. A všichni ti otrhanci se zuby nehty drželi svých plesnivých děr a začali se bouřit, dovolávající se svých práv. Práva na malomocenství uprostřed plísně.

„Je to přirozené,“ řekl otec, „protože spravedlnost podle nich znamená ponechat všechno tak, jak to je.“

S křikem se začali dožadovat svého práva na hnilobu. Z hniloby vyrostli, a byli tedy pro ni.

„Necháš-li rozmnožit šváby,“ řekl otec, „zrodí se práva švábů. Je zřejmé, jaká. A zrodí se písně, které je budou slavit. A zpívat o velikém dramatu švábů, ohrožených vyhynutím.“

„Být spravedlivý...“ řekl otec, „k tomu je třeba volit. Spravedlivý k archandělu, nebo spravedlivý k člověku? Spravedlivý k ráně, nebo k zdravému tělu? Proč bych měl poslouchat člověka, který mi cosi vykládá ve jménu svého moru?“

Ale budu ho léčit kvůli Bohu. Neboť i on je příbytkem božím. Ale ne tak, jak si přeje, neboť to z něho hovoří vřed.

Až ho však očistím a omyji a poučím, pak bude jeho přání jiné a on sám zavrhne člověka, jakým byl. Proč bych měl tedy být spojencem tomu, kterého on sám zavrhne? Proč bych mu měl bránit, jak si to přeje malomocný hrubec, aby se zrodil a nabyl krásy?

Proč bych měl stranit tomu, co je, proti tomu, co bude? Proč bych měl stranit tomu, co živoří, proti tomu, co je mocné a co trvá?

„Spravedlnost je podle mne v tom“, řekl otec, „vážit si člověka kvůli pokladu, který v sobě opatruje. Tak jako si vážím sám sebe. Neboť i v tom druhém se odráží stejné světlo. Třeba v něm bylo sebemín

patrné. Spravedlnost, to znamená chápat člověka jako prostředek a jako cestu. Má láska spočívá v tom, že mu pomáhám, aby se sám v sobě zrodil.

Ale nad hnilobou v té stoce spadající k moři mě přepadá smutek. Bůh je tam už tolik poničený!... Čekám na nějaké jejich znamení, jež by mi naznačilo, že je v nich člověk, ale nic nepřichází.“

„Ale já jsem přesto viděl,“ řekl jsem otci, „jak se některý z nich dělil o vlastní chleba, nebo jak pomáhal jinému, ještě nemocnějšímu, nést pytel, anebo jak se slitoval nad nemocným dítětem...“

„Dávají všechno na jednu hromadu,“ řekl otec, „a na té břevně zakládají lásku k bližnímu. To, čemu říkají láska. O všechno se dělí. Stejně se dovedou sběhnout i šakalové kolem zdechliny, ale oni to chtějí vynášet jako veliký cit. Chtějí nám namluvit, že tu je nějaký dar! Hodnota daru však závisí na tom, komu je adresován. Tady je adresován tomu nejnižšímu. Jako alkohol opilci. Takový dar je nemoc. A když já přináším zdraví, pak musím do toho těla říznout... a ono mě nenávidí.

Nakonec ve své lásce k bližnímu dávají přednost hnilobě... Ale co když já dávám přednost zdraví?

Když ti někdo zachrání život,“ pokračoval otec, „nikdy neděkuj. Nepřeháněj svou vděčnost. Čeká-li od tebe zachránce vděčnost, je nízký. Myslí si snad, že posloužil tobě? Jestliže za něco stojíš, pak tím, že ti zachoval život, posloužil především Bohu. A dáváš-li najevo přehnanou vděčnost, pak v tobě není dost skromnosti a zároveň ani dost pýchy. Neboť to významné, co zachránil, nebyla tvá náhodná osobní maličkost, ale dílo, na němž spolupracuješ a jež má v tobě současně svou oporu. A protože on sám je podřízen stejnému cíli, nemáš vůbec proč mu děkovat. Poděkováním za to, že tě zachránil, je mu jeho vlastní námaha. Právě to je jeho spolupráce na díle.

A nemáš ani dost pýchy, neboť ses dal ovlivnit nejnižšími z jeho pohnutek. Lichotíš jeho malosti a stáváš se tak jeho otrokem. Protože kdyby byl ušlechtilý, musel by tvou vděčnost odmítnout.

Nic jiného mě nezajímá,“ řekl otec, „kromě nádherné spolupráce jednoho skrze druhého. Můžeš mi posloužit ty, může mi posloužit kámen. Kdo je však vděčný kameni za to, že posloužil za základ chrámu?

Oni však spolupracují jen za jediným cílem, a tím jsou oni sami. A tahle stoka spadající k moři ani neživí zpěvy, ani nerodí mramorové sochy, ani neslouží za kasárna dobyvatelům. Jde jim jen o to, jak se co nejlépe spolčit, aby mohli týt ze svých zásob. Ale neklam se. Zásoby musí být, jsou však mnohem nebezpečnější než hlad.

Rozdělili si všechno ve dvojí čas, který však nemá žádný smysl: v dobývání a užívání. Ale viděl jsi někdy strom, aby vyrostl a pak si zakládal na tom, že je stromem? Strom prostě roste. Říkám ti: lidé, kteří se usadí v tom, čeho dobyli, jsou předem mrtvi...“

Láska k bližnímu v duchu mé říše znamená spolupráci.

Žádám na lékaři, aby se vydal na vyčerpávající cestu pouští, jestliže je tam v dálce kdosi, komu by mohl opravit jeho nástroj. I kdyby to byl jen prostý štěrkář, který přece také potřebuje svaly, má-li roztloukat kámen. A i kdyby ten lékař měl sebevětší cenu. Vždyť nejde o to, vzdávat hold průměrnosti, nýbrž o to, opravit nástroj. A oni mají oba jednoho a téhož vůdce. Podobně ti, kdo pečují o těhotné a pomáhají jim. Když slouží těhotné ženě v jejích bolestech a dávení, je to především kvůli synovi. A ona nemá proč děkovat, leda ve jménu syna. Těhotná žena však náhle vyžaduje, aby se jí pomáhalo, protože dává a trpí bolestmi. Kdyby však šlo jen o to, nechám je vyhladit, neboť jejich dávení je odporné. Jejich význam je pouze v tom, čemu slouží, a proto není třeba, aby děkovaly. Vždyť spolu s tím, kdo jim pomáhá, všichni jsou služebníky zrození a děkování tady nemá smyslu.

Podobně tomu bylo, když přišel za mým otcem jeden vojevůdce:

„Na tobě samotném mi málo záleží! Jsi velký jen vzhledem k říši, které sloužíš. Vyžaduji, aby si tě vážili, protože skrze tebe si budou vážit říše.“

Ale zároveň jsem cítil, že je otec dobrý. „Kdokoli jednou hrál velkou roli,“ říkal otec, „kdokoli jednou požíval úcty, nemůže být snížen. Kdokoli jednou panoval, nemůže být své vlády zbaven, nemůžeš proměnit v žebráka toho, kdo žebrákům dával, protože by to bylo, jako bys zničil samotnou výztuž a tvar své lodi. A proto vyměřuji trest podle toho, kdo je viníkem. Když se dopustí poklesku člověk,

který si podle mne zasloužil povznesení, nechám ho popravit, ale neudělám z něho otroka. Setkal jsem se jednou s kněžnou, která pracovala jako prادلena. Její družky se jí smály: „Kde máš své království, prادلeno? Dříve jsi mohla stínat hlavy, a nyní po tobě smíme beztrestně plivat... A je to spravedlivé!“ Neboť spravedlnost podle nich znamenala odplatu.

Prادلena mlčela. Možná že byla pokořená i v sobě samé, hlavně však vzhledem k čemusi, co bylo větší než ona. Celá ztuhlá a bledá se skláněla nad prádlem. A družky do ní beztrestně strkaly loktem. Přitom v ní nebylo nic vyzývavého, byla ve tváři krásná, mírných pohybů a tichá a já jsem pochopil, že se její družky nevysmívají ženě, ale jejímu úpadku. Neboť dostane-li se ti do drápů člověk, jemuž jsi snad předtím záviděl, roztrháš ho. Dal jsem ji proto předvolat:

„Nic jiného o tobě nevím krom toho, že jsi vládla. Ode dneška je život i smrt tvých družek pradelen ve tvých rukou. Navracím ti tvou vládu. Jdi.“

Když potom opět zaujala své místo nad prostým lidem, bylo pod její důstojnost vůbec si na urážky vzpomenout. A když pak její družky od prádla už nenacházely potravu pro svá vnitřní hnutí v jejím úpadku, našly ji v její vznešenosti a začaly ji ctít. Pořádaly k oslavě jejího návratu na trůn veliké slavnosti, a když procházela kolem nich, padaly na tvář, samy zušlechtěny tím, že se jí kdysi dotkly prstem.“

„A proto,“ říkal otec, „nevystavuji nikdy knížata urážkám lidu a hrubosti žaláříků. Ale nechám jim stít hlavu uprostřed velkého cirkusu, za zvuku zlatých polnic.“

„Když člověk ponižuje,“ říkal otec, „pak jen proto, že je sám nízký.“

„Vládce,“ říkal, „nebudiž nikdy od svých podřízených souzen.“

TAKTO KE MNĚ HOVOŘIL OTEC:

„Přinut' je, aby společně budovali věž, a uděláš z nich bratry. Chceš-li však, aby se nenáviděli, předhod' jim zrno.“

Říkal mi také:

„Především mi musí přinášet plody své práce. Vylévat proud svého obilí do mých stodol. Ve mně nechť zbudují své sýpky. Když mlátí obilí, až se zlatá slupka rozletuje do všech stran, nechť to činí k mé slávě. Jejich práce nebude pak jen kvůli obživě, ale stane se zpěvem. Až budou potom ohýbat záda pod těžkými pytli a ponesou je do mlýna, nebo až je budou zabílené od mouky odtud vynášet, náhle už nebudou tak ubozí. Váha pytle jim dodá velikosti jako modlitba. A se smíchem a radostí ponesou pak snop jako blyskotavý, hrotitý svícen, plný zrna. Neboť kultura je založena na tom, co se od lidí vyžaduje, ne na tom, co se jim poskytuje. Je pravda, že budou potom z toho obilí brát a živit se jím. Tato stránka věci není však pro člověka důležitá. Lidská srdce nejsou živa z obilí. Ale z toho, co sama obilí dají.

Znovu ti opakuji, že lid, který recituje básně jiných a je živ z obilí jiných nebo zve stavitele a platí jim za to, aby mu stavěli města, takový lid si zasluhuje opovržení. Takový lid nazývám lenivým. Nenacházím už okolo něho onu zlatou aureolu prachu, která vzniká při mlácení obilí.

Je správné, když spolu se svým darem i cosi získávám, abych tak mohl dávat pořád dál. Budiž pochválena směna mezi darem a odměnou, směna, jež člověku umožňuje, aby šel dál svou cestou a stále znovu dával. Jestliže se však díky odměně obnovuje tělo, srdce je živo jen z daru.

Viděl jsem, jak tanečnice komponují tanec. A když byl tanec vytvořen a zatančen, nikdo si samozřejmě z té práce neodnesl žádné plody, aby je mohl uložit jako sklizeň. Tanec pomine jako oheň. A přesto nazývám kulturním pouze ten národ, který si vytváří tance, třebaže tanec nelze sklidit a uložit na sýpku. A národ, který si rovná na políčkách předměty zrozené z cizí práce, i kdyby to byly předměty jakkoli jemné, a i kdyby se ten národ třeba uměl nadchnout pro jejich dokonalost, nazývám nevzdělaným.

Člověk, “říkal otec, „je v první řadě ten, kdo tvoří. A pouze lidé, kteří spolupracují, jsou bratři. A jenom ti jsou živí, kdo v klidu neusedlí v nastřádané sklizni.“

Kdosi mu jednou namítl:

„Čemu však říkáš tvořit? Máš-li na mysli nějaké význačné objevy, je toho schopný jen málokdo. A ty pak mluvíš jen pro několik lidí. A co ostatní?“

Otec odpověděl:

„Tvořit, to může znamenat i jeden nepovedený krok v tanci. I jednu nezdařenou ránu dlátem do kamene. Není příliš důležité, s jakým osudem se ten či onen pohyb setká. Tobě, ty slepý, krátkozraký, se taková námaha zdá neplodná, ale poodstup. Zahleď se z větší dálky na pohyb v této městské čtvrti. A uvidíš pouze velikou horoucnost a zlatistý prach práce. Nepodařená gesta už nepostřehneš. Neboť ten lid skloněný nad dílem chtě nechtě buduje své paláce, cisterny, visuté zahrady. Dílo se rodí jakoby nutně z čaromoci jeho prstů. A já ti říkám, že se rodí stejně tak z pohybů, které selhaly, jako z těch, které se podařily, neboť člověka nemůžeš dělit, a necháš-li žít jen velké sochaře, pak žádné velké sochaře nebudeš mít. Který šílenec by si zvolil řemeslo, v němž je tak malá naděje k životu? Velký sochař se rodí z podhoubí špatných. Špatní sochaři jsou mu schodištěm, po kterém stoupá vzhůru. Krásný tanec se rodí z vášně k tanci. A vášně k tanci si žádá, aby tančili všichni – i ti, kdo tančí špatně –, protože jinak se vášně ztrácí a zbývá akademická ustrnulost a podívaná beze smyslu.

Neodsuzuj je pro jejich chyby jako historik, který soudí uzavřené období. Vždyť kdo by vyčítal cedru, že je dosud jen semenem, stvolem či nakřivo pučícím proutkem? Jenom ho nech. Od jedné chyby ke druhé se nakonec zvedne cedrový les a bude za větrných dnů rozsávat kadidlo svých ptáků.“

Na závěr ještě dodal:

„Jak už jsem říkal. Jeden selže a druhý uspěje, ty si však nelam nad těmi rozdíly hlavu. Plodná je pouze ona veliká spolupráce jednoho skrze druhého. Pohyb, jenž selhal, poslouží pohybu druhému, který se podaří. A úspěšný pohyb pak ukáže společný cíl i tomu člověku, jehož pohyb selhal. Kdo najde boha, najde ho pro všechny. Neboť má říše je jako chrám a já jsem lidi vyzval. Vybídl jsem je, aby jej budovali. Proto je ten chrám jejich. A jak se rodí,

dobývá i z nich samých jejich nejvyšší smysl. A vymýšlejí zlacení. A vymyslel je i ten, který hledal a neuspěl. Neboť nové zlacení se zrodilo především z horoucnosti.“

A jindy říkal:

„Nikdy nechtěj mít říši, kde by bylo vše dokonalé. Vybraný vkus je vlastnost muzejního hlídače. A pohrdáš-li špatným vkusem, pak nebudeš mít ani obrazy, ani tanec, ani paláce, ani zahrady. Budeš se tvářit znechuceně nad špínou pozemské práce. Tvá dokonalost tě od ní uchrání, nebude totiž obsahovat vůbec nic. Chtěj říši, kde bude prostě všechno horoucí.“

[X]

MÉ VOJSKO BYLO ZNAVENÉ, jako by bylo neslo těžký náklad. Důstojníci za mnou přicházeli:

„Kdy se vrátíme domů? Ženy v dobytých oázách se nevyrovnají ženám u nás doma.“

Jeden z nich mi řekl:

„Pane, sním o té, která je stvořena z mého času, z mých šarvátek. Chtěl bych se vrátit a v klidu obdělávat zemi. Je jedna pravda, pane, do jejíž hloubky nemohu dál proniknout. Dopřej mi růst v tichu mé vesnice. Cítím, že potřebuji rozjímat nad svým životem.“

A já pochopil, že potřebují ticho. Neboť jen v tichu se může lidská pravda ujmout a zapustit kořeny. Neboť s významem času je to stejné jako při kojení dítěte. I sama mateřská láska se skládá zprvu z kojení. Vidí snad někdo v tom okamžiku dítě růst? Nevidí. Jen ti, kdo přijdou odjinud, řeknou: „To ale vyrostlo!“ Kdežto matka a otec jeho růst nepostrehli. Dítě se uskutečnilo v čase. A v každém okamžiku bylo tím, čím mělo být.

A moji muži teď potřebovali čas, i kdyby jenom proto, aby porozuměli stromu. Aby den co den usedali na schodech zápraží tváří v tvář vždy témuž stromu a jeho stále stejným větvím. A strom se náhle začne odhalovat.

Vždyť onen básník tehdy u večerního ohně v poušti vyprávěl prostě o svém stromu. A moji muži ho poslouchali, třebaže leckterí z nich jakživi nespatriili nic jiného než trávu pro velbloudy a trpasličí

palmy a křoví. „Ty nevíš,“ říkal jim, „co je to strom. Viděl jsem jeden strom, jak vyrostl náhodou uvnitř opuštěného domu, ve skryšii bez oken, a vydal se na cestu za světlem. Tak jako člověk potřebuje být zalit vzduchem a kapr vodou, strom potřebuje být zalit světlem. Kořeny je uchycen v zemi a korunou ve hvězdách, a tak je prostředníkem směny mezi lidmi a hvězdami. Ten strom se narodil slepý a rozvinul uprostřed tmy své mocné svalstvo a tápal a vrávorál ode zdi ke zdi a celé to drama otiskl do svého pokrouceného těla. Pak náhle prorazil vikýř, který byl obrácen k slunci, a vyrazil zpřímá jako dřík sloupu, a já s odstupem historika sledoval jeho vítězný pohyb.

V nádherném kontrastu k uzlinám, které si nastřádal na těle, když se rozpínal v rakvi, klidně se nyní košatil a přímo napájen nebem, bohatě živěn bohy, rozkládal své listí doširoka jako stůl prostřený slunci.

A denně jsem ho na úsvitu vídal, jak se od vršku koruny až k patě celý probouzí. Byl totiž plný ptáků. A vždycky za úsvitu začal ožívat a zpívat, a když pak vyšlo slunce, pustil své bohatství k nebi jako starý dobrácký pastýř, a až do večera zůstával prázdný, můj strom-dům, můj strom-zámek...“

Vyprávěl a my jsme věděli, že na strom je nutno se dívat dlouho, aby se takto v člověku zrodil. A tomu muži, jenž nesl v srdci tu masu listí a ptáků, každý záviděl.

„Kdy už,“ ptali se mě, „kdy už skončí válka? I my bychom rádi nějaké věci porozuměli. A je čas, abychom se uskutečnili...“

A když někdo z nich polapil ještě mladou pouštní lišku, kterou mohl sám krmit, nebo gazelu – pokud se někdy náhodou stalo, že nezemřela –, dával jí žrát a pouštní liška mu byla pro své šelmovství a hedvábnou houstnoucí srst a hlavně proto, že chtěla jíst, a tím si naléhavě žádala válečnickovy péče, den ze dne milejší. A válečník žil v marné iluzi, že do toho malého zvířátka vkládá cosi ze sebe, jako by bylo jeho láskou živeno, utvářeno a z ní složeno.

Liška pak jednoho dne utekla do pouště za voláním lásky, a srdce muže zůstalo rázem prázdné. A jednou zemřel jeden z mužů, neboť se během přepadení příliš chabě bránil. Když jsme se dozvěděli o jeho smrti, přišla mi znovu na mysl tajemná věta, kterou jednou řekl, když mu utekla liška a kamarádi mu radili, aby polapil jinou, protože uhodli, že je smutný. „To chce mnoho trpělivosti,“ řekl. „Ne k tomu, aby ji člověk chytil, ale aby ji miloval.“

Ale teď už je unavily i lišky a gazely. Pochopili, že je taková směna marná, neboť v lišce, jež utekla za láskou, nemohou pouští nic dát.

„Mám syny,“ řekl mi jiný, „a rostou a já je ničemu nenaučím. Nic do nich neuložím. A kam půjdu, až jednou zemřu?“

V tichu své lásky jsem pozoroval svou armádu, jak se začíná vytrácet do písku a propadat se do něho jako vodní proud zrozený z bouře, který nezachránila spodní jílová půda, takže neplodný zemře, aniž se proměnil podél svých břehů ve stromy, v travu, v potravu pro člověka.

Mé vojsko zprvu toužilo proměnit se pro dobro říše v oázu, aby můj palác zkrásněl o daleká sídla, aby se o něm mohlo jednou říkat: „Jaký půvab mu dodávají ty palmy na jihu, ty nové palmové háje, ty vesnice, kde lidé vyřezávají slonovou kost...“

Ale nic z toho jsme ve svých bojích nedobyli a každý myslel na návrat. A obraz říše se v lidech rozpadal jako tvář, kterou už člověk neumí vidět a která se ztrácí v rozličnosti světa.

„Co na tom záleží,“ říkali, „jestliže zbohatneme o tuhle neznámou oázu? Co tím můžeme získat? Co nám může dát, až se pak vrátíme domů a zavřeme se na své vsi? Může být k něčemu jedině člověku, který v ní bude žít, nebo který bude sklízet datle z jejich palem či prát své prádlo v živé vodě jejich řek...“

[XI]

MÝLIL SE, co jsem však mohl dělat? Když pohasne víra, znamená to, že zemřel Bůh a stal se zbytečným. Když jejich horoucnost opadla, znamená to, že se rozkládá sama říše, neboť právě z té horoucnosti je stvořená. Ne že by byla sama o sobě klamem. Ale když určitou řadu olivovníků a chatrč poskytující útulek nazývám panstvím a když ten, kdo na ně s láskou hleděl a všechny pohromadě je choval v srdci, v nich náhle vidí jen obyčejné stromy a mezi nimi jakousi ztracenou chatrč, dobrou jen k tomu, aby se v ní člověk schoval před deštěm, kdo může potom to panství zachránit, aby nebylo prodáno a rozptýleno? Vždyť prodejem se přece chatrč ani olivovníky nijak nezmění?

Hleďte, jak majitel panství prochází po cestách za ranní rosy, docela sám a aniž ze svého majetku cokoli bere. Aniž v čemkoli užívá svého vlastnictví. Docela tak, jako kdyby nic neměl, neboť jeho majetek mu v tu chvíli nijak neslouží. Jak se po dešti boří při chůzi do bláta, jako by kráčel dělník, a jak rozhrnuje holí mokré listí jako ten nejposlednější z tuláků. A jak se z hloubi úvozu dokonce po svém panství ani nerozhledne, ale prostě jen ví, že je tu pánem.

Ale kdybys ho potkal a kdyby na tebe pohlédl, pak je to on a nikdo jiný. Klidný a sebejistý, opírá se o svou spolehlivou podstatu, třebaže mu v tu chvíli k ničemu není. Ničeho neužívá, ale nic mu nechybí. Je pevně opřen o základy pastvin, ječmenných polí a palmových hájů, které mu patří. Pole odpočívají. Stodoly dosud spí. Ještě se nerozstříkuje světlo obilí okolo mlatců. On však to všechno chová v srdci. Nekráčí tudy kdokoli, ale pán, jenž se zvolna prochází mezi svou vojtěškou...

Slepý je ten, kdo vidí člověka jen v jeho jednání, kdo myslí, že se člověk zjevuje jen v činu či v hmatatelné zkušenosti nebo v tom, jakých požívá výhod. Pro člověka není důležité to, co mu v určitém okamžiku patří. Ten člověk na procházce nemá ani hrst klasů, které by promnul v dlaní, ani plod, který by utrhl. Ten, kdo mne následoval do války, je plný vzpomínek na svou milovanou, třebaže se jí nemůže dotknout, ani ji vidět nebo sevřít v náručí, a třebaže ona na něho dokonce ani nemyslí, protože v tu časnou ranní chvíli tam v dálce na svém loži ani nežije pro svět, zatím co on vdechuje širou poušť a cítí onu sílu, jež ho táhne. Je jako nepřítomná, jako mrtvá. Spí. A přesto nese ten muž břemeno její existence, břemeno něhy, která zde není, která spí v zapomenutí sebe samé jako zrno na sýpce, břemeno vůně, které sám nevdechuje, břemeno vodotrysku, který sám neslyší, který však přesto ševelí a tvoří srdce jeho domu, a také břemeno říše, kterým se odlišuje od všech ostatních.

Anebo potkáš přítele, jenž v sobě nese své nemocné dítě. Nemocné někde daleko. Nemůže jeho horečku rozpoznat dlaní, neslyší jeho nárek. Nic to v tu chvíli na jeho životě nemění. A přesto se ti bude zdát, jako by mu tíha dítěte drtila srdce.

Stejně tak člověk, který pochází z říše a nemůže ji ani obejmout pohledem, ani užívat jejího bohatství nebo z ní získat sebemenší výhodu. Říše však dodává velikosti jeho srdci, stejně jako je tomu s majitelem panství či s otcem nemocného dítěte anebo s člověkem,

který je bohat láskou, zatímco jeho milovaná je kdesi v dálce a dokonce spí. Pro člověka má cenu pouze smysl věcí.

Ovšem, přijde za mnou kovář z mé vsi a řekne mi:

„Co se mne přímo netýká, na tom mi nezáleží. Když mám svůj čaj a cukr a dobře živeného osla a po boku ženu, a když mé děti prospívají na duchu i na těle, jsem zcela šťastný a nic víc nežádám. K čemu všechno to utrpení?“

Jak by však mohl být šťastný, kdyby byl na světě sám a měl pouze svůj dům? Kdyby žil se svou rodinou pod stanem ztraceným v poušti? Vedu ho proto k tomu, aby poznal svůj omyl:

„Když najdeš večer pod ostatními stany přátele, když ti mají co povědět a vyprávějí ti, co je nového v poušti...“

Vždyť jsem vás viděl, na to nezapomeňte! Viděl jsem vás okolo nočních ohňů, jak opékáte skopce nebo kozu, a vaše hlasy ke mně zaléhaly. V tichu své lásky jsem se k vám zvolna přiblížil. Jistěže, hovořili jste o synech, jak jeden roste a jiný jak je nemocný, hovořili jste o domě, ale nepřiliš naléhavě. A začali jste ožívat, teprve když k vám přisedl cestující z daleké karavany a rozvinul před vámi zázraky dálek, když vám vyprávěl o bílých slonech toho a toho knížete a o svatbě ženy na tisíc kilometrů odtud, ačkoli jste sotva znali její jméno. Anebo o pohybu nepřátel. Anebo o nějaké kometě, urážce, lásce či odvaze čelit smrti, anebo o nějaké nenávisti vůči vám či o nějakém velkém trápení. Náhle jste byli plni prostoru a spjati s tolika věcmi a váš stan, milovaný a nenáviděný, ohrožený a chráněný, nabyl pojednou smyslu. A byli jste jati v zázračné předitivo, které i vás proměnilo v cosi širšího, než jste byli vy sami...

Neboť potřebujete prostor, a ten ve vás může uvolnit jediné řeč.

Vzpomínám, jak otec jednou usadil v táboře na severu města tři tisíce berberských uprchlíků, a co se z nich stalo. Nechtěl, aby se pomísili s našimi. Protože byl dobrý, živil je a poskytl jim oblečení, cukr a čaj. Nevyžadoval však od nich za svou štedrost žádnou práci. O živobytí se tedy nemuseli starat a každý z nich si mohl říci: „Co se mne přímo netýká, na tom mi nezáleží. Když mám svůj čaj a cukr a dobře živeného osla a po boku ženu, a když mé děti prospívají na duchu i na těle, jsem zcela šťastný a nic víc nežádám...“

Ale kdo by jim uvěřil, že byli šťastni? Když mne chtěl někdy otec poučit, zajeli jsme se k nim podívat.

„Vidíš,“ říkal mi, „proměňují se v dobytek a začínají zvolna hnít... ne v těle, ale v srdcích.“

Všechno pro ně totiž začalo ztrácet smysl. I když nehraješ v kostky zrovna o vlastní jmění, je dobře, můžeš-li si vysnit, že kostky představují panství a stáda, zlato a diamanty, které nemáš. Které jsou jinde. Ale přijde chvíle, kdy už kostky nedokážou představovat nic. Potom už není hra možná.

A naši chráněnci si už náhle neměli co říci. Vyčerpali rodinné historky, které se podobaly jedna druhé. Už si navzájem nelíčili, jaký má kdo z nich stan, neboť stany se podobaly jeden druhému. Necítili už strach ani naději a nic nového nevymýšleli. Ještě užívali řeči pro nejzákladnější věci: „Půjč mi své ohřívadlo,“ mohl říci jeden, a druhý: „Kde je můj syn?“ A po čem by také toužilo lidství, ležící na slámě u žlabu? Ve jménu čeho by bojovalo? Ve jménu chleba? Ten dostávali. Ve jménu svobody? V hranicích svého světa měli naprostou svobodu. Dokonce se v oné neomezené svobodě, jaká někdy vyhloubí v boháči vnitřní prázdno, přímo utápěli. Ve jménu vítězství nad nepřáteli? Ale oni už neměli nepřátele!

Otec mi řekl:

„I kdybys přišel s bičem, docela sám šel táborem a mrskal je po tvářích, nevyrazíš z nich nic jiného než ze psí smečky, která vrčí a couvá a ráda by kousla. Ale nikdo se neobtěžuje a nepokouše tě. Uděláš nad nimi kříž. A budeš jimi pohrdat...“

Také mi řekl:

„Jsou to už pouze lidské kostry. Člověk zde není. Mohou tě zbaběle zavraždit ze zadu, protože lidská chátra umí být nebezpečná. Ale tvůj pohled nesnesou.“

Zatím se jako nemoc uhnízdil mezi nimi nesvár. Zmatený nesvár, který je nerozdělil na dva tábory, ale postavil všechny proti všem, protože každý, kdo jedl svůj příděl, okrádal všechny ostatní. Hlíдали jeden druhého, jako když obcházejí psi kolem žrádla, a ve jménu své spravedlnosti se dopouštěli vražd, neboť viděli spravedlnost hlavně v rovnosti. A kdokoli se v něčem odlišoval, byl množstvím rozdrčen.

„Lidský dav,“ řekl otec, „nenávidí obraz člověka, neboť dav je zmatený, směřuje do všech stran současně a brání tvůrčímu úsilí. Pravda, je špatné, když jeden člověk drtí stádo. Ale to největší zotročení je jinde: když stádo drtí člověka.“